

Бурлакова Ірина Анатоліївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри кібербезпеки та соціальних наук Університету банківської справи, м. Київ;

Ващенко Ірина Володимирівна – доктор психологічних наук, професор, професор кафедри загальної психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

УДК 159.9.37.015.3

*Завацька Н.Є., Шевяков О.В., Журба М.А., Жигаренко І.Є.,
Дахно Т.М., Мушина О.Ю., Черниченко О.О.*

РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВИХ ЯКОСТЕЙ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЯК ЧИННИК ПОДОЛАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КРИЗИ В УМОВАХ СУЧАСНОГО СОЦІУМУ

В статті розкрито особливості розвитку професійно важливих якостей соціальних працівників як чинника подолання професійної кризи в умовах сучасного соціуму. Визначено основні теоретико-методологічні підходи до проблеми вивчення професійно важливих якостей: особистісно-компетентнісний (конструювання й здійснення життя як індивідуально-особистісного життєвого проекту, робота над розвитком власної особистості); організаційної безпеки (забезпечення гармонізації особистісно-професійного зростання і можливості її забезпечення організаційними засобами в континуумі відносин «людина-людина», «людина-організація»); системного управління (відображення функціональних суб'єктів та об'єктів управління, його механізмів й результативності показників); трансьметодичний (визначення психологічного потенціалу особистості в напрямку підвищення аутопсихологічної компетентності й відповідальності за професійно-посадове зростання, конструктивне вирішення протиріч, що виникають на професійному шляху); психолого-акмеологічний (врахування умов особистісно-професійного розвитку у системі підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації).

Встановлено, що професійно важливі якості соціального працівника – це комплекс особистісних та соціально-психологічних властивостей, які необхідні та достатні для успішного виконання його професійної діяльності на нормативному рівні та безпосередньо включені у процес її реалізації.

Ключові слова: *особистість, професійна діяльність, професійно важливі якості, соціально-психологічні особливості розвитку професійно важливих якостей, соціальні працівники, професійна криза.*

Постановка проблеми. В умовах трансформаційних змін сучасного суспільства зростає значущість ефективності управлінської діяльності в соціальній сфері та становлення особистості соціального працівника як суб'єкта, який якісно реалізує свої функції, володіє засобами самовираження і саморозвитку, протидії професійним деформаціям. Особливої актуальності набуває оптимізація роботи в соціальній сфері, важливою умовою якої є розвиток професійно важливих якостей їх працівників як провідної ланки у зв'язках між державою та інституціями суспільства, між органами державної влади й населенням [1; 5; 7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичний аналіз наукової літератури показав, що проблема забезпечення розвитку професійно важливих якостей особистості соціальних працівників безпосередньо не розроблялася, а в наукових

дослідженнях у галузі соціальної психології, організаційної психології, психології управління вивчалися питання, що висвітлюють окремі її аспекти [2; 3; 4; 6]. Так, досліджувалися питання розвитку особистості й досягнення нею соціальної зрілості в загальній теорії соціалізації (Г. Андреева, А. Коваленко, В. Москаленко, С. Московічі, Т. Парсонс, Н. Смелзер, Дж. С. Тернер, Т. Шибутані та ін.) та проблеми людини як суб'єкта особистісного й професійного розвитку (К. Абульханова-Славська, А. Брушлинський, Г. Костюк, С. Максименко, В. Моляко, Т. Титаренко, М. Фетіскін, О. Шмельов та ін.); становлення особистості при підготовці до професійної діяльності та в її процесі (Б. Ананьєв, Г. Балл, Н. Волянук, В. Гордієнко, Е. Зєєр, Г. Ложкін, В. Семиченко, Т. Яценко та ін.); висвітлювалися окремі чинники та умови розвитку професійних якостей управлінців (О. Бондарчук, В. Казміренко, Л. Карамушка, Н. Коломінський, М. Пірен, Д. Френсіс, Ю. Швалб та ін.); розкривалися технології роботи щодо надання психологічної допомоги у розв'язанні проблем професіоналізації, попередження професійного стресу і планування кар'єри (В. Байдик, О. Бондарчук, І. Ващенко, Л. Джоуелл, Т. Зайчикова, Л. Карамушка, Л. Куренчук, Я. Плужник та ін.).

Визначено, що важливі для професії якості особистості вивчалися науковцями через: професійні здібності (Н. Кузнецов, М. Паламарчук, С. Ступницька); професійне мислення (М. Кашапов); процес спілкування (М. Васильєв, В. Дуброва, С. Лігер, С. Максименко, Л. Орбан-Лембрик, О. Сидоренко, Л. Цветкова, та ін.); ідентифікацію та її вплив на професійне становлення особистості (Ж. Вірна, Е. Еріксон, Л. Попова, В. Рибалка та ін.), професійне зростання (Н. Пов'якель, Н. Пророк, О. Саннікова, Н. Чепелєва, І. Ханенко та ін.).

Разом із тим, зміст і показники розвитку професійно важливих якостей особистості соціального працівника у зіставленні з соціально-психологічними чинниками та умовами такого розвитку ще не знайшли свого достатнього висвітлення.

Мета статті – розкрити особливості розвитку професійно важливих якостей соціальних працівників як чинника подолання професійної кризи в умовах сучасного соціуму.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Встановлено, що термін «професійно важливі якості» в науковій літературі трактується неоднозначно.

Під ними розуміють: сукупність таких якостей фахівця, які сприяють успішному виконанню професійної діяльності, ефективному розв'язанню професійних задач, особистісно-професійному зростанню та вдосконаленню (М. Громкова); індивідуальні якості суб'єкта діяльності, що впливають на її ефективність й успішність опанування (О. Смірнова, В. Шадріков), та є стійкими, суттєвими, рівноцінними і можуть бути оцінені (О. Гура). Більш широкого розуміння надає цьому поняттю В. Толочек, зазначаючи, що до них традиційно відносять широкий спектр різних якостей – від природних задатків до професійних знань, одержуваних у процесі професійного навчання і самопідготовки.

Виокремлено напрямки, в межах яких розробляється проблема розвитку професійно важливих якостей особистості: нормативний (удосконалення узагальнених інструкцій, в яких відображено усереднені умови розвитку професійно важливих якостей особистості абстрактного фахівця) (О. Абдулліна, О. Клімов, Ю. Корнілов, Л. Матяш, О. Тихоміров, В. Шадріков та ін.); функціональний (визначення та аналіз окремих функцій професійної діяльності людини) (Н. Бітянова, Т. Браже, Д. Завалішина, Л. Катаєва, Ю. Поваренков, Т. Шугурова та ін.); комплексний (розробка універсальної моделі управління професійним розвитком особистості, побудова проблемно-орієнтованої системи підвищення кваліфікації працівників, вдосконалення функцій, принципів і

механізмів розвитку їх професійно важливих якостей) (О. Бондарчук, І. Ващенко, Б. Вульф, Л. Вязнікова, П. Долгова, В. Зазикін, Е. Зеєр, С. Кандибович, Л. Карамушка, Т. Кудрявцев, С. Степанов та ін.). Кожен напрям проаналізовано з точки зору теоретичних та практичних здобутків і обмежень.

Констатовано, що вивчення соціально-психологічних особливостей професійної діяльності соціальних працівників ґрунтується на дослідженнях теоретичних і практичних аспектів сутності управлінської діяльності та її функцій (Н. Драгомирецька, Л. Карамушка, В. Малиновський та ін.); психології управління (І. Ващенко, С. Максименко, Л. Орбан-Лембрик, В. Третьяченко та ін.); наукові уявлення про особистість як суб'єкт професійної діяльності (К. Абульханова-Славська, Л. Бурлачук, І. Ващенко, Г. Костюк, М. Савчин, Н. Чепелева та ін.); психологічні теорії і концепції професійної успішності та самоідентифікації особистості (П. Анохін, Ю. Бохонкова, В. Віллонас, Є. Ільєнков, В. Пекеліс, М. Тоба, Г. Тульчинський та ін.), саморозвитку особистості, розгортання її внутрішніх потенцій і ресурсів (В. Бочелюк, О. Газман, О. Єременко, М. Журба, Т. Титаренко, Т. Шугурова та ін.); уявлення про професійну самосвідомість і рефлексію як регулятори процесу професійної самоідентифікації (А. Борисюк, Є. Клімов, Л. Мітіна, Х. Хайрова, О. Чуднова та ін.). Визначено структуру професійної діяльності соціальних працівників через соціально задані цілі та уявлення про результат діяльності, її предмет, засоби, професійні функції та професійне середовище (О. Борисова, А. Деркач, Є. Клімов, В. Толочек, В. Шадріков, Є. Яськов).

З'ясовано, що особливості діяльності соціальних працівників як *професії* у сфері державного управління полягають у наданні адміністративних послуг громадянам держави. Як соціально-професійна група соціальні працівники характеризуються специфічною структурою та ієрархією соціальних функцій і виконуваних ролей у суспільстві, обумовлених суспільними потребами, в яких вони здійснюються, засобами діяльності, які використовуються, її об'єктом, а з іншого боку, – здатністю оволодівати такими знаннями, вміннями, навичками, які дозволять ним професійно виконувати свої функції. Соціальні працівники як суб'єкти діяльності беруть участь у певній фазі, стадії суспільного виробництва соціальних послуг. Суттєвою умовою такої діяльності є знання або передбачення працівником характеру соціальної активності людей, прямих і опосередкованих відносин між ними на різних етапах, іноді опосередкованих часом й простором міжособистісної взаємодії (В. Авер'янов, К. Гавриловська, Б. Гасвський, Л. Куренчук, Н. Нижник, О. Лоза, Л. Пашко, М. Пірен та ін.).

Показано, що професійно важливі якості особистості соціального працівника доцільно розглядати в контексті кількісних, якісних і структурних перетворень його особистості як суб'єкта професійної діяльності, що ґрунтуються на прагненні до професійного вдосконалення, особистісного зростання, готовності до самозмін і самоствердження у соціальній сфері.

Аналіз поняття професійно важливих якостей соціальних працівників, особливостей їх професійної діяльності та використання теоретико-методологічних положень суб'єктно-діяльнісного та особистісно-компетентісного підходів дозволив розробити та обґрунтувати структурно-функціональну модель розвитку їх професійно важливих якостей та виокремити такі її складові: мотиваційно-ціннісну (сукупність мотивів, цінностей і цілей успішної професійної діяльності соціального працівника); когнітивно-емоційну система специфічних знань працівника державної служби, його когнітивних здібностей та емоційних особливостей); комунікативно-адаптивну (сукупність комунікативних, організаційних здібностей і параметрів соціальної адаптивності) та конативно-рефлексивну (система вмінь й здатностей до моніторингу

результатів своєї діяльності, професійного та особистісного розвитку, конструктивність поведінки). Визначено, що розвиток професійно важливих якостей особистості соціального працівника є складним процесом, прогресивний чи регресивний напрям якого в цілому можна оцінювати за особливостями функціонального поєднання окремих складових, що починають виявляти себе у режимі взаємодії стосовно досягнення мети професійної діяльності.

Встановлено, що проблеми розвитку професійно важливих якостей соціальних працівників можуть виявлятися в різного роду професійних деструкціях, які зумовлені як особистісними особливостями, так і специфікою їх професійної діяльності, системою організаційних форм й методів процесу професійного зростання, соціально-психологічним кліматом професійного середовища (Г. Андреева, О. Бондарчук, К. Гавриловська, О. Лоза, Л. Михайлишин, В. Пахальян, М. Сіцінська, Р. Шакурів та ін.).

На підставі аналізу теоретичних підходів до особливостей функціонування особистості як динамічної системи (Г. Андреева, О. Асмолов, Л. Афанасенко, Л. Мітіна, О. Фонарьов) з'ясовано, що формою психологічної регуляції розвитку її професійно важливих якостей може виступати професійна самоідентифікація як семантична умова формування професіоналізму, яка відображає рівень оволодіння психологічною структурою професійної діяльності, що, зокрема, дозволяє запобігати професійних криз та деструкцій.

Зазначене визначає необхідність операціоналізації запропонованої теоретичної моделі професійно важливих якостей особистості соціальних працівників та визначення соціально-психологічних особливостей сприяння їх розвитку.

Висновки. Визначено основні теоретико-методологічні підходи до проблеми вивчення професійно важливих якостей: особистісно-компетентнісний (конструювання й здійснення життя як індивідуально-особистісного життєвого проєкту, робота над розвитком власної особистості); організаційної безпеки (забезпечення гармонізації особистісно-професійного зростання і можливості її забезпечення організаційними засобами в континуумі відносин «людина-людина», «людина-організація»); системного управління (відображення функціональних суб'єктів та об'єктів управління, його механізмів й результативності показників); трансметодичний (визначення психологічного потенціалу особистості в напрямку підвищення аутопсихологічної компетентності й відповідальності за професійно-посадове зростання, конструктивне вирішення протиріч, що виникають на професійному шляху); психолого-акмеологічний (врахування умов особистісно-професійного розвитку у системі підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації).

Встановлено, що професійно важливі якості соціального працівника – це комплекс особистісних та соціально-психологічних властивостей, які необхідні та достатні для успішного виконання його професійної діяльності на нормативному рівні та безпосередньо включені у процес її реалізації.

Література

1. Баранова С. В. Соціально-психологічні особливості тренінгу як форми особистісного зростання / С. В. Баранова // Теоретичні і прикладні проблеми психол. : Зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – 2008. – № 1 (18). – С. 14–20.
2. Бондарчук О. І. Соціально-психологічні основи особистісного розвитку керівників загальноосвітніх навчальних закладів у професійній діяльності : монографія [Текст] / О. І. Бондарчук. – К. : Наук. світ, 2008. – 318 с.

3.Бочелюк В. Й. Соціально-психологічні особливості самореалізації особистості в сучасному суспільстві / В. Й. Бочелюк. – Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2009. – 280 с.

4.Вольнова Л. М. Соціальна психологія: формування компетентності майбутнього фахівця / Л. М. Вольнова. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. – 283 с.

5.Гарькавець С. О. Психологічні засади змінювання соціально-нормативної поведінки особистості: автореф. дис ... д-ра психол. наук : 19.00.05 / Сергій Олексійович Гарькавець. – К., 2011. – 44 с.

6.Загорський В. С. Модернізація підготовки управлінців : концептуальні та стратегічні аспекти / В. С. Загорський // Ефективність держ. упр. : зб. наук. праць. – Л. : Львів. регіон. ін.-т держ. упр., 2008. – Вип. 14/15. – С. 13-22.

7.Мірошніченко О. М. Особистісне зростання як фактор психічного здоров'я / О. М. Мірошніченко // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. – Вип. 31. – Серія : Психологічні науки. – Т. II. – Чернігів : ЧДПУ, 2005. – С. 150-153.

Транслітерація

1.Baranova S. V. Sotsialno-psihologichni osoblivosti treningu yak formi osobistisnogo zrostannya / S. V. Baranova // Teoretichni i prikladni problemi psihol. : Zb. nauk. prats Shidnoukraïnskogo natsionalnogo universitetu imeni Volodimira Dalya. – 2008. – № 1 (18). – S. 14–20.

2.Bondarchuk O. I. Sotsialno-psihologichni osnovi osobistisnogo rozvitku kerivnikov zagalnoosvitnih navchalnih zakladiv u profesyniy diyalnosti : monografiya [Tekst] / O. I. Bondarchuk. – K. : Nauk. svit, 2008. – 318 s.

3.Bochelyuk V. Y. Sotsialno-psihologichni osoblivosti samorealizatsii osobistosti v suchasnomu suspilstvi / V. Y. Bochelyuk. – Zaporijjya : Klasichniy privatniy universitet, 2009. – 280 s.

4.Volnova L. M. Sotsialna psihologiya: formuvannya kompetentnosti maybutnogo fahivtsya / L. M. Volnova. – K. : Vid-vo NPU im. M. P. Dragomanova, 2011. – 283 s.

5.Garkavets S. O. Psihologichni zasadi zminyuvannya sotsialno-normativnoi povedinki osobistosti: avtoref. dis ... d-ra psihol. nauk : 19.00.05 / Sergiy Oleksiyovich Garkavets. – K., 2011. – 44 s.

6.Zagorskiy V. S. Modernizatsiya pidgotovki upravlintsiv : kontseptualni ta strategichni aspekti / V. S. Zagorskiy // Efektivnist derj. upr. : zb. nauk. prats. – L. : Lviv. region. in.-t derj. upr., 2008. – Vip. 14/15. – S. 13-22.

7.Miroshnichenko O. M. Osobistisne zrostannya yak faktor psihichnogo zdorov'ya / O. M. Miroshnichenko // Visnik CHernigivskogo derjavnogo pedagogichnogo universitetu. – Vip. 31. – Seriya : Psihologichni nauki. – T. II. – CHernigiv : CHDPU, 2005. – S. 150-153.

Zavatska N.E., Shevyakov O.V., Zhurba M.A., Zhigarenko I.Ye.

Dakhno T.M., Mushina O.Yu., Chernichenko O.O.

THE DEVELOPMENT OF PROFESSIONALLY IMPORTANT QUALITIES OF SOCIAL WORKERS AS A FACTOR OF PROFESSIONAL CRISIS UNDER THE CONDITIONS OF THE MODERN SOCIETY

The article reveals the peculiarities of the development of professionally important qualities of social workers as a factor in overcoming the professional crisis in the conditions of modern society. The basic theoretical and methodological approaches to the problem of the

study of professionally important qualities are defined: person-competence (construction and implementation of life as an individual-personal life project, work on the development of their own personality); organizational security (ensuring the harmonization of personal and professional growth and the possibility of providing it with organizational means in the continuum of relations "man-man", "man-organization"); system control (display of functional entities and objects of management, its mechanisms and performance indicators); transmethodical (definition of the psychological potential of the person in the direction of increasing the autopsychological competence and responsibility for professional and professional growth, constructive resolution of contradictions arising in the professional way); psychological and acmeological (taking into account the conditions of personal and professional development in the system of training, retraining and advanced training).

It has been established that professionally important qualities of a social worker are a complex of personal and socio-psychological properties that are necessary and sufficient for successful performance of his professional activity at the normative level and are directly included in the process of its implementation.

Key words: *personality, professional activity, professionally important qualities, socio-psychological peculiarities of development of professionally important qualities, social workers, professional crisis.*

Завацька Наталія Євгенівна – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри практичної психології та соціальної роботи Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, м. Северодонецьк;

Шевяков Олексій Володимирович – доктор психологічних наук, професор, професор кафедри практичної психології та соціальної роботи Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, м. Северодонецьк;

Журба Микола Анатолійович – доктор філософських наук, доцент, професор кафедри практичної психології та соціальної роботи Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, м. Северодонецьк;

Жигаренко Ігор Євгенович – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри практичної психології та соціальної роботи Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, м. Северодонецьк;

Дахно Тетяна Миколаївна – магістрант 2 курсу спеціальності «Соціальна робота» Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, м. Северодонецьк;

Мушина Олеся Юрійвна – магістрант 2 курсу спеціальності «Психологія» (спеціалізація «Практична психологія») Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, м. Северодонецьк;

Черниченко Ольга Олександрівна – магістрант 2 курсу спеціальності «Психологія» (спеціалізація «Практична психологія») Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, м. Северодонецьк.